

bp MARIUSZ LESZCZYŃSKI

Ochrona zabytków sztuki sakralnej

w świetle aktualnego prawa Kościoła katolickiego (cz.1)

Zachowanie dziedzictwa historyczno-narodowego było zawsze przedmiotem wielkiej troski Kościoła.

Opracowanie niniejsze jest próbą kompleksowego i komplementarnego spojrzenia na ustawodawstwo Soboru Watykańskiego II i posoborowe Kościoła powszechnego oraz Kościoła w Polsce w zakresie ochrony kościelnych dóbr kultury przechowywanych w kościołach, muzeach, bibliotekach i archiwach, stanowiących bezcenną wartość ogólnonarodową. Artykuł niniejszy, który prezentujemy za zgodą biskupa dr Mariusza Leszczyńskiego, jest przedrukiem publikacji zamieszczonej w: „Muzealnictwo”, Warszawa 2008, nr 49, s.79 - 88.

I. STOLICA APOSTOLSKA

A. SOBÓR WATYKAŃSKI II I DOKUMENTY POSOBOROWE

1. Konstytucja o Świętej Liturgii *Sacrosanctum Concilium*, 1963 r.

Jednym z najważniejszych dokumentów Soboru Watykańskiego II, który poświęca wiele miejsca dziedzictwu historyczno-artystycznemu Kościoła i kierunkom rozwoju sztuki kościelnej, jest Konstytucja o Świętej Liturgii *Sacrosanctum Concilium*, promulgowana 4 grudnia 1963 r. przez papieża Pawła VI. Przypomina ona, że Kościół, na przestrzeni wieków, tworzył skarbiec sztuki, który „z całą troską należy zachować” (art. 123). Rządcy diecezji mają więc czuwać nad tym, „aby nie przechodziły w obce ręce ani nie niszczały sprzęty kościelne lub cenne przedmioty, które są ozdobą Domu Bożego” (art. 126). Konstytucja poleca także ustanowienie komisji sztuki kościelnej w każdej diecezji oraz kształcenie w tej dziedzinie alumnów seminariów duchownych, „aby umieli szanować i konserwować czcigodne

zabytki Kościoła oraz dawać odpowiednie rady artystom, którzy wykonują dzieła sztuki” (art. 129)¹.

2. Instrukcja Kongregacji Obrzędów *Eucharisticum Mysterium*, 1967 r.

W związku z posoborową reformą liturgiczną, Kongregacja Obrzędów wydała, 25 maja 1967 r., instrukcję *Eucharisticum Mysterium* – o kulcie misterium eucharystycznego, w której jest mowa także o sztuce sakralnej. W tym dokumencie Kongregacja zwracała uwagę rządców parafii na to, aby przy przeprowadzaniu adaptacji kościołów do nowej liturgii „nie zostały zniszczone skarby sztuki sakralnej”. Gdyby jednak uznano za konieczne usunięcie jakichś zabytków z obiektów sakralnych, to należy dokonać tego roztropnie, za wiedzą ordynariusza diecezji i po konsultacji z ekspertami, zapewniając tym zabytkom odpowiednie warunki do ich ekspozycji na nowym miejscu (p. 24)².

3. List okólny Kongregacji ds. Duchowieństwa *Opera artis*, 1971 r.

Ważnym dokumentem, traktującym o historyczno-artystycznym dziedzictwie Kościoła, jest list okólny Kongregacji ds. Duchowieństwa *Opera artis*, z 11 kwietnia 1971 r., adresowany do przewodniczących konferencji biskupów. Powodem jego wydania było narastające zjawisko kradzieży i niszczenia zabytków sztuki kościelnej. Kongregacja zalecała m.in. przechowywanie w muzeum diecezjalnym lub międzydiecezjalnym tych dzieł sztuki, które zostały już wycofane z użytku. Jednocześnie wzywała konferencje episkopatów, aby wydały odpowiednie normy szczegółowe, dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego Kościoła³.

4. Kodeks Prawa Kanonicznego, 1983 r.

Kodeks Prawa Kanonicznego, znolizowany i ogłoszony przez papieża Jana Pawła II, 25 stycznia 1983 r., w kanonie 1220 § 2, postanawia: „Dla ochrony dóbr sakralnych oraz kosztowności należy okazać właściwą troskę o konserwację i zastosować odpowiednie środki bezpieczeństwa”, zaś w kan. 1276 § 2 poleca władzy

kościelnej wydawanie szczegółowych instrukcji w tym względzie, w oparciu o prawo kościelne, tradycję i warunki miejscowe. Z kolei kan. 1283 § 2 zobowiązuje administratorów dóbr kościelnych do sporządzenia dokładnego i szczegółowego inwentarza rzeczy nieruchomości i ruchomych: „czy to kosztownych, czy należących do dóbr kultury, czy też innych z opisem ich wartości”, a kan. 1284 § 1 przypomina o obowiązku respektowania w tej dziedzinie prawa państwowego⁴.

5. Konstytucja Apostolska Jana Pawła II *Pastor Bonus*, 1988 r.

Konstytucja Apostolska Jana Pawła II *Pastor Bonus*, z 28 czerwca 1988 r., o kościelnych dobrach kultury i ich ochronie mówi: „Pośród dóbr historycznych szczególne znaczenie mają wszystkie dokumenty prawne dotyczące życia i duszpasterskiej troski, a także określające prawa i obowiązki diecezji, parafii, kościołów i innych osób prawnych ustanowionych w Kościele. To historyczne dziedzictwo przechowywane zarówno w archiwach, jak i w bibliotekach, niech będzie powierzone kompetentnemu personelowi w tym celu, by uchronić dokumenty przed zaginięciem” (art. 101 § 1 i 2). Warto tu dodać, że mocą tej Konstytucji Jan Paweł II ustanowił „Papieską Komisję dla Ochrony Kościelnego Dziedzictwa Historycznego i Artystycznego Kościoła”, która wraz z publikacją *Motu proprio Inde a pontificatus nostri initio*, z 25 marca 1993 r., przyjęła nazwę: „Papieska Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury”⁵.

B. PAPIESKA KOMISJA DS. KOŚCIELNYCH DÓBR KULTURY

1. List okólny *Konieczność i pilna potrzeba inwentaryzacji oraz katalogowania dóbr kulturowych Kościoła*, 1999 r.

Papieska Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury opublikowała, 8 grudnia 1999 r., cenny dokument – list okólny pt. *Konieczność i pilna potrzeba inwentaryzacji oraz katalogowania dóbr kulturowych Kościoła*, adresowany do biskupów diecezjalnych. Komisja zwraca w nim uwagę na potrzebę ochrony dziedzictwa historyczno-artystycznego oraz poleca

jego inwentaryzację i katalogowanie. Troska Kościoła o to dziedzictwo – przypomina Komisja – jest przejawem jego misji ewangelizacyjnej w świecie i znakiem czynnego włączenia się w pomażanie dobra ludzkości. List traktuje szeroko o ochronie kościelnych dóbr kultury na przestrzeni wieków (rozd. 1), podaje zasady ich inwentaryzacji i katalogowania (rozd. 2-4) oraz wymienia instytucje i podmioty organizacyjne za nie odpowiedzialne (rozd. 5). W zakończeniu listu podkreślono, że trud inwentaryzacji i katalogowania kościelnych dóbr kultury ma także głęboki sens duchowy, gdyż dobra te, uporządkowane i opisane, mogą dopomóc człowiekowi rozpoznać zbawczy plan Boga względem niego⁶.

2. List okólny *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*, 2001 r.

Niezwykle cennym dokumentem Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury jest obszerny list okólny, pt. *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*, z 15 sierpnia 2001 r., podpisany przez jej ówczesnego przewodniczącego, abp. Francesco Marchisano i adresowany do biskupów, przełożonych Instytutów Życia Konsekwowanego oraz Wspólnot Życia Apostolskiego⁷.

List podaje normy prawne dotyczące muzeów kościelnych, omawia ich strukturę organizacyjną, zasady gromadzenia zbiorów i założenia ideowe oraz wskazuje pola współpracy pomiędzy kościelnymi i państwowymi służbami konserwatorskimi w zakresie ochrony zabytków⁸. „Poprzez ten nowy dokument – czytamy we wstępie – Komisja Papieska chce mieć dodatkowy wkład we wzmoczenie działań Kościoła na rzecz dóbr kultury w celu popierania nowego humanizmu dla nowej ewangelizacji. Zadaniem Papieskiej Komisji jest bowiem nieustanny wysiłek w tym celu, by cały lud Boży, a zwłaszcza zaangażowani świeccy i duchowni, potrafili ocenić w wymiarze duszpasterskim ogromne dziedzictwo historyczno-artystyczne Kościoła”⁹.

Po szerokim wprowadzeniu o charakterze historycznym, dokument podaje szereg wskazówek praktycznych dotyczących organizacji muzeów kościelnych oraz głęboką refleksję

teologiczną, odnoszącą się do ich roli i zadań w misji pastoralnej Kościoła. Muzea kościelne – pisze abp Fr. Marchisano – są „instrumentem chrześcijańskiej ewangelizacji”¹⁰. Dokument przypomina, że opieka nad kościelnymi dobrami kultury w kościołach lokalnych oraz tworzenie muzeum diecezjalnego, bądź innych muzeów związanych z diecezją, należy do biskupa diecezjalnego, którego powinna w tym wspierać specjalna komisja diecezjalna, względnie inny urząd ds. sztuki kościelnej i dóbr kultury.

Gromadzenie i ochrona kościelnych dóbr kultury domaga się przestrzegania następujących zasad: zachowywać w tym zakresie normy i zalecenia Stolicy Świętej, własnej Konferencji Episkopatu i biskupa diecezjalnego; zredagować odpowiedni statut lub regulamin; zastosować się do zaleceń państwowych i regionalnych w dziedzinie gromadzenia, katalogowania, ochrony i konserwacji dóbr kultury; kontrolować wypożyczanie dzieł sztuki religijnej zgodnie z normami kościelnymi i państwowymi; unormować prawo do reprodukcji dzieł z uwzględnieniem zaleceń oraz zwyczajów kościelnych i świeckich; pilnować dostępu do informacji zapisanych na papierze i do materiału informatycznego; opracować przepisy dotyczące przemieszczania dzieł niestrzeżonych, zapomnianych i zagrożonych zniszczeniem w muzeum kościelnym, bądź w magazynach muzealnych; dla magazynów przechowujących dobra kultury, należących do kościelnych, cywilnych, publicznych i prywatnych instytucji muzealnych, wypracować porozumienie w celu ochrony praw własności, kościelnego wykorzystania i zabezpieczenia czasowego charakteru depozytów; prace restauratorskie regulować precyzyjnymi aktami formalnymi; w organizowaniu zarządzania muzeum kościelnym podejmować współpracę z innymi instytucjami kulturowymi, publicznymi i prywatnymi¹¹.

List okólny wiele uwagi poświęca kwestii zabezpieczenia i ochrony kościelnych dóbr kultury, w tym zabytków sztuki gromadzonych w muzeach kościelnych. W tym celu poleca: przestrzegać obowiązujące prawo państwowe dotyczące instalacji elektrycznych, przeciwpożarowych, alarmów (z ewentualnym podłączeniem do policji) i kli-

matyzacji; oznaczyć dobrze wyjścia bezpieczeństwa oraz dokonywać okresowych kontroli instalacji; podejmować konserwację dzieł sztuki i chronić je przed kradzieżą; zadbać o inne środki bezpieczeństwa, takie jak: odpowiednia grubość murów, drzwi zbrojone, kraty na oknach i świetlikach itd.; prowadzić kartotekę fotograficzną dzieł sztuki, aby ułatwić ich poszukiwanie w wypadku kradzieży. Dla zapewnienia bezpieczeństwa dziełom sztuki przechowywanym w muzeum, zarówno w czasie jego otwarcia, jak i w godzinach zamknięcia, konieczny jest także profesjonalny dozór „osobowy”, to znaczy odpowiednio przygotowani strażnicy. Ich zadaniem byłaby również ochrona dzieł sztuki podczas ich przemieszczania na inne miejsce ekspozycji¹².

3. „*Enchiridion*” kościelnych dóbr kultury. Oficjalne dokumenty Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury, 2002 r.

Papieska Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury wydała w 2002 r. cenną publikację, pt. *Enchiridion dei beni culturali della Chiesa. Documenti ufficiali della Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa*¹³. Publikację otwierają dwa artykuły: 1/ *Prezentacja*, podpisana przez przewodniczącego Komisji, abp. Fr. Marchisano (s. 7-14) i 2/ *Introduzione*, pióra o. Carlo Chenis SDB, sekretarza Komisji, który omawia szeroko jej naturę, organizację, kompetencje i działalność (s. 17-85). Zasadniczą część publikacji – *Documenti*, zawiera łącznie 48 dokumentów dotyczących kościelnych dóbr kultury (okólniki, listy, sprawozdania itp.), wydanych przez tę Komisję Papieską w latach 1989-2002¹⁴. W końcowej części *Enchiridionu* zamieszczono także wypowiedzi Jana Pawła II na temat kościelnych dóbr kultury, a wśród nich cenny *List do artystów* z 4 kwietnia 1999 r. (s. 570-593).

O tej wartościowej publikacji abp Fr. Marchisano, w liście z 15 listopada 2002 r., adresowanym do bp. Jana Śrutwy, ówczesnego przewodniczącego Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturalnego Konferencji Episkopatu Polski, pisał: „Wyrażam życzenie, by *Enchiridion* był pożytecznym na-

rzędziem, stymulującym na poziomie lokalnym ochronę prawną, materialną konserwację, a przede wszystkim duszpasterskie docenienie roli dziedzictwa historyczno-artystycznego w służbie misji Kościoła. Chodzi o to, by zainvestować w formację, w kwalifikację lokalnych komisji, w duszpasterskie planowanie troski o dobra kultury. Wyrażam także nadzieję, że (...) Konferencje Episkopatów zatroszczą się o promocję tego dzieła i o podobne publikacje w różnych językach”¹⁵.

4. *Prezentacje Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury, 2002 i 2004 r.*

Wśród dokumentów Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury, ilustrujących jej historię i działalność oraz zawierających cenne wskazania w zakresie ochrony kościelnych dóbr kultury, są tzw. *Prezentacje*¹⁶.

Prezentacja z 2002 r. omawia, w części pierwszej, najważniejsze dokonania Komisji, m.in. w zakresie normatywnym i przypomina np. treść listu okólnego, pt. *Konieczność i pilna potrzeba inwentaryzacji oraz katalogowania dóbr kulturowych Kościoła* (1999), wydanego w związku z coraz częstszyimi wypadkami kradzieży i nielegalnego handlu zabytkami sztuki sakralnej¹⁷. W części drugiej, pt. *Natura, kompetencje, organizacja i działalność Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury*, o. C. Chenis mówi szeroko o dobrach kultury, dziełach sztuki, bibliotekach, archiwach i muzeach kościelnych¹⁸, które należy dowartościować, „aby dać konkretny wyraz historycznej pamięci chrześcijaństwa”¹⁹. Ponieważ wspólnota chrześcijańska żyje na terytorium konkretnych państw – czytamy w *Prezentacji* – nie można pominąć, w trosce o dobra kultury, relacji na różnych poziomach z instytucjami świeckimi. W tej dziedzinie Kościół ma prawo zabezpieczyć sobie autonomię w korzystaniu z tego, co służy jego misji, ale jednocześnie musi respektować ustawaodawstwo państwowe, jeżeli nie jest ono sprzeczne z jego misją²⁰.

Podobnie *Prezentacja* z 2004 r. we wstępie przypomina kompetencje Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury i wydane przez nią dokumenty dotyczące bibliotek, archiwów i muzeów

kościelnych. W dalszej części poświęca wiele miejsca przepisom prawnym, dotyczącym kościelnych dóbr kultury i wymienia instytucje kościelne odpowiedzialne za ich ochronę: na poziomie Kościoła Powszechnego jest to Papieska Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury, a na poziomie Kościoła lokalnego – konferencje episkopatów, względnie Krajowe Biuro ds. Kościelnych Dóbr Kultury, ordynariusze i odpowiednia Diecezjalna Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury²¹. Dokument omawia najważniejsze *listy okólne* tej papieskiej dykasterii. Pierwszy z nich, z 10 kwietnia 1989 r., adresowany do przewodniczących Konferencji Episkopatów, dotyczył kwestionariusza nt. dóbr kultury oraz instytucji zajmujących się ich konserwacją, zaś następny, z 10 marca 1992 r., informował o wynikach uzyskanych w tym względzie. W kolejnych *okólnikach* (15 października 1992 r. i 3 lutego 1995 r.) Komisja zwracała się z prośbą do biskupów świata, aby w seminariach duchownych przysposabiali alumnów do troski o kościelne dobra kultury. *Okólnik* w tej sprawie otrzymały także rodziny zakonne, męskie i żeńskie (10 kwietnia 1994 r.) oraz uniwersytety katolickie w świecie (10 września t.r.). W *okólniku*, z 2 maja 1994 roku, adresowanym do Konferencji Episkopatów europejskich, Komisja zwracała uwagę na niebezpieczeństwa grożące kościelnym dobrom kultury (kradzieże, nielegalny wywóz itp.), w związku z otwarciem granic państwowych i apelowała o pilną potrzebę inwentaryzacji zabytków sztuki sakralnej²².

Prezentacja ta mówi także o konieczności respektowania przez Kościół norm cywilnych, dotyczących ochrony dóbr kultury oraz o potrzebie współpracy z odpowiednimi instytucjami państwowymi i międzynarodowymi w tym zakresie. „Relacje Kościoła powszechnego i Kościołów partykularnych z poszczególnymi wspólnotami politycznymi – czytamy w dokumencie – są bardzo różne i nierzadko są regulowane przez konkordaty, porozumienia, konwencje itd., zarówno na poziomie krajowym, jak i regionalnym (...). Oprócz kontaktów w obrębie poszczególnych narodów, ze szczególną troską należy postępować w kontaktach z instytucjami

międzynarodowymi, aż się zapewni nie tylko zachowywanie zabytków, ale także ich właściwe docenienie dzięki międzynarodowym zaleceniom i porozumieniom”²³.

5. List do Przewodniczących Konferencji Episkopatów, 2002 r.

W dniach 17-19 października 2002 r. miało miejsce w Watykanie IV Zgromadzenie Plenarne Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury, nt. *Znaczenie dóbr kultury dla tożsamości terytorialnej i historyczno-artystycznego dialogu pomiędzy narodami*. Jego pokłosiem był list do Przewodniczących Konferencji Episkopatów, z 16 grudnia t.r., który poruszał m.in. sprawę ochrony i konserwacji kościelnych dóbr kultury. Oto jego fragmenty: „Trzeba chronić (...) dzieła sztuki przed zredukowaniem ich do wymiaru jedynie estetycznego, przed profanacją i niewłaściwym wykorzystaniem. Trzeba także troszczyć się o właściwy porządek prawny, zarówno wewnątrz Kościoła, jak i w konfrontacji z władzami świeckimi. Ochrona prawna dotyczy zarówno dzieł o wartości historycznej, jak i nowych dóbr kultury. Koniecznością jest więc troska o zachowanie pamiątek historii, jak również o tworzenie nowych dzieł (...). Ochrona prawna w konfrontacji z władzami cywilnymi ma być prowadzona w duchu współpracy, z podkreśleniem jednak misji, jaką kościelne dobra kultury spełniają wobec społeczeństwa i ich specyfiki religijnej. Szczególnie w krajach, w których systemy demokratyczne wchodzą w miejsce totalitaryzmów, ważne jest nawiązywanie kontaktów z władzami w celu ukazania specyficznej wartości kościelnych dóbr kultury. Ochrona prawna domaga się także działań ponadnarodowych, mających na celu uznanie powszechnej ważności dziedzictwa historyczno-artystycznego w wymiarze duchowym, odwołującym się do tradycji, praktyk, zwyczajów i przekonań religijnych. Oprócz kontaktów Konferencji Episkopatów z władzami państwowymi, potrzebna jest także współpraca Stolicy Apostolskiej ze strukturami międzynarodowymi”²⁴.

C. KODEKS KANONÓW KOŚCIOŁÓW WSCHODNICH, 1991 R.

Dziedzictwu kulturowemu Kościoła, jego znaczeniu i ochronie, wiele miejsca poświęca także *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich*, promulgowany przez Jana Pawła II i obowiązujący od 1 października 1991 r.²⁵. *Kodeks* dotyczy Kościołów wywodzących się z tradycji: aleksandryjskiej, antiocheńskiej, ormiańskiej, chaldejskiej i konstantynopolińskiej, będących w jedności ze Stolicą Apostolską.

Kodeks, odwołując się do postanowień KPK z 1983 r., postanawia, że ewangelizacja narodów powinna dokonywać się i wyrażać m.in. w kulturze poszczególnych narodów oraz w sztuce sakralnej (por. kan. 584 § 2). Dlatego „należy zachować szacunek dla pism i sztuki, ze względu na ich moc skutecznego wyrażania i komunikowania zmysłu wiary” (kan. 603).

Troska o konserwację i bezpieczeństwo obiektów sztuki sakralnej zgromadzonych w kościołach należy, według Kodeksu, do ich rządców, tj. proboszczów i rektorów (kan. 665 § 1; 872 § 1 2). Oto najważniejsze zalecenia w tym względzie: „Jeśli jakiś kościół nie nadaje się już w żaden sposób do sprawowania w nim kultu Bożego i nie ma możliwości odrestaurowania go, może być przeznaczony przez biskupa eparchialnego do użytku świeckiego, ale nie niewłaściwego (kan. 873 § 1); Święte ikony lub obrazy drogocenne, a więc wyróżniające się starożytnością lub artystyzmem, umieszczone w kościołach dla odbierania czci ze strony chrześcijan, nie mogą być przenoszone do innego kościoła lub alienowane bez danej na piśmie zgody Hierarchy, który w tym kościele wykonuje swą władzę, z zachowaniem kan. 1034-1041; Święte ikony lub obrazy drogocenne nie mogą być także odnawiane bez pisemnej zgody danej na piśmie tego samego Hierarchy, który zanim wyda zgodę, winien zasięgnąć opinii biegłych” (kan. 887 § 1 i 2; 888 § 1, 2 i 3).

PRZYPISY

¹ Konstytucja o Świętej Liturgii *Sacrosanctum Concilium*, 4 XII 1963 (w.) *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Paryż 1967, s. 31, art. 46; s. 55-57, art. 122-123, 126, 129.

² Instrukcja Kongregacji Obrzędów *Eucharisticum Mysterium*, „Acta Apostolicae Sedis” (dalej AAS) 1967, vol. 59,

s. 539-573; *To czyścić na moją pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła*, oprac. J. Miazek, Warszawa 1987, s. 170.

³ List okólny Kongregacji ds. Duchowieństwa *Opera artis*, 11 IV 1971, AAS 1971, vol. 63, s. 315-317.

⁴ *Kodeks Prawa Kanonicznego* (dalej KPK), Poznań 1983, kan. 1189-1220 § 2, kan. 1276, 1281-1287; E. Michalewicz, *Prawo kanoniczne w służbie ochrony zabytków sakralnych* (w:) *Ars sacra et restauratio*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1992, s. 48-51.

⁵ Konstytucja apostolska Jana Pawła II *Pastor Bonus*, 28 VI 1988, AAS 1988, vol. 80, s. 885-886, art. 99-102 i n; *Motu proprio Inde a pontificatus nostri initio*, 25 III 1993, AAS 1993, vol. 85, s. 549-550, art. 3-4.

⁶ *Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa* (dalej PCBCC), *Necessità e urgenza dell'inventariazione e della catalogazione dei beni culturali della Chiesa*, Città del Vaticano, 8 dicembre 1999, ss. 63 (w:) *Enchiridion dei beni culturali della Chiesa. Documenti ufficiali della Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa* (dalej *Enchiridion*), Edizioni Dehoniane, Bologna 2002 (ss. 682+43), s. 400-437; F. Greniuk, *Dziedzictwo dóbr kulturowych w oczach Kościoła*, „Biuletyn Muzeum Diecezjalnego” (dalej BMD), nr 3, Zamość 1999-2000, s. 4-13.

⁷ PCBCC, *Lettera Circolare La Funzione Pastorale dei Musei Ecclesiastici*, Città del Vaticano, 15 Agosto 2001, ss. 78 (w:) *Enchiridion...*, s. 464-526; *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*, BMD, nr 4, 2000-2001 (2002), s. 5-76 (przekł. F. Niekarcz); zob. także listy okólnie nt. bibliotek i archiwów kościelnych: PCBCC, *Le biblioteche ecclesiastiche nella missione della Chiesa*, 19 III 1994 (w:) *Enchiridion...*, s. 202-219; PCBCC, *Lettera circolare La funzione pastorale degli archivi ecclesiastici*, 2 febbraio 1997, Città del Vaticano 1997, ss. 45 (w:) *Enchiridion...*, s. 312-338; *Biblioteki kościelne w misji Kościoła*, „Fides”. Biuletyn Bibliotek Kościelnych, Kraków 1996, nr 1-2, s. 31-46; M. Leszczyński, *Biblioteki kościelne w najnowszych wypowiedziach Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej ABMK), t. 83, Lublin 2005, s. 31-36.

⁸ M. Leszczyński, *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych* (omówienie dokumentu), ABMK, t. 79, 2003, s. 147-150; zob. przypis 39.

⁹ *Funkcja pastoralna muzeów...*, BMD, nr 4, s. 5.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże, s. 32 i n.; M. Leszczyński, *Funkcja pastoralna muzeów...*, ABMK, t. 79, 2003, s. 147-150.

¹² *Funkcja pastoralna muzeów...*, BMD, nr 4, s. 41-42.

¹³ Por. przypis 6.

¹⁴ Zob. np.: *Presentazione del <The Malta Document> sui musei ecclesiastici nella pastorale delle Chiese locali (do przewodniczących konferencji episkopatów)*, 1994; *Presentazione delle conclusioni della III Assemblea plenaria, 2000; Attività della Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa: I. Attività*, 1989 (w:) *Enchiridion...*, s. 196-201, 441-460, 600-604, itp.

¹⁵ F. Marchisano, List do biskupa J. Śrutwy, przewodniczącego Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturalnego Konferencji Episkopatu Polski, Watykan, 15 XI 2002, „Biuletyn Kościelnych Dóbr Kultury” (dalej BKDK), red. M. Leszczyński, nr 1, Warszawa 2005 (ss. 200, fot.), s. 73-76.

¹⁶ PCBCC, *Presentazione della Pontificia Commissione*, 2002, ss. 52 (w:) *Enchiridion...*, s. 7-85; BKDK, nr 1, s. 10-72.

¹⁷ F. Marchisano, *Presentacja Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury*, 2002 (w:) *Enchiridion...*, s. 7-14; BKDK, nr 1, s. 10-17.

¹⁸ C. Chenis, *Natura, competenze, organizzazione e attività della Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa* (w:) *Enchiridion...*, s. 17-85; BKDK, nr 1, s. 18-72.

¹⁹ BKDK, nr 1, s. 39.

²⁰ Tamże, s. 47-48.

²¹ *Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa*, 2004, Città del Vaticano 2004, ss. 15; BKDK, nr 1, s. 92-105.

²² Tamże, s. 106-110.

²³ Tamże, s. 110-113.

²⁴ Papieska Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury, List do Przewodniczących Konferencji Episkopatów, 16 XII 2002, BKDK, nr 1, s. 77-84, 90.

²⁵ *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich*, promulgowany przez Jana Pawła II, Lublin 2002.